

Лозинський А. Ф.,
к.і.н., доц. кафедри гуманітарних дисциплін та соціальної роботи, Львівський державний
університет безпеки життєдіяльності, м. Львів

ПОЛІТИКА ДЕРЖАВ АНТАНТИ З УКРАЇНСЬКОГО ПИТАННЯ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті розглянуто геополітичні плани держав Антанти щодо українських земель. Розкрито діяльність урядів союзників по втіленню своїх військово-політичних планів напередодні Першої світової війни. Висвітлено особливості підходів до "українського питання" в стратегії держав Антанти. Проаналізовані умови реалізації цієї стратегії, які вносили якісно нові принципи у політику Великобританії, Французької республіки і Російської імперії щодо України.

Ключові слова: Антанта, Великобританія, Франція, Росія, геополітичні плани, "українське питання", міжнародні відносини.

Lozynskyi A. F.,
Ph.D. in History, Associate professor department of humanities and social work, Lviv State University
of Life Safety, Lviv

THE POLICY OF THE ENTENTE STATES CONCERNING THE UKRAINIAN QUESTION ON THE FIRST WORLD WAR EVE

Abstract. The article deals with the geopolitical plans of the Entente states concerning ukrainian lands. We have revealed the activities of the allies governments on the realization of their military-political plans on the First World War eve. We have highlighted the particularities of the approaches to the "ukrainian question" in the Entente states strategy. We have analyzed the conditions of this strategy realization which brought quality new principles into the policy of Great Britain, French Republic and the Russian Empire concerning Ukraine.

Keywords: the Entente, Great Britain, France, Russia, geopolitical plans, the "ukrainian question", international relations.

Постановка проблеми. Закономірним результатом гострих політичних, економічних і воєнних суперечностей між великими державами було їх прагнення до нових завоювань, встановлення контролю над стратегічно важливими територіями, економічним контролем багатьох народів [1]. Тому не випадково українські землі, що відзначалися багатими матеріальними й людськими ресурсами та надзвичайно вдалим географічним положенням, стали наприкінці XIX – початку XX ст. знову об'єктом зазіхань з боку великих світових держав. Це впливало також і з бажання цих держав використати українську територію для здійснення своїх експансіоністських планів [2]. Крім цього, "українське питання" через входження українських етнічних земель одразу до складу двох ворогуючих між собою державно-політичних утворень зумовило набуття значного міжнародного інтересу до України й стало однією з важливих причин дестабілізації міжнародних відносин у Європі, що підштовхувало Троїстий союз і Антанту до військового конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що радянська історична наука переважно замовчувала і не розглядала сутність "українського питання" в політиці держав Антанти. Публікації з цієї теми були досить обмеженими, оскільки за радянських часів події, пов'язані з Першою світовою війною, знаходилися у тіні або подавалися у спрощеному, спотвореному комуністичними догмами вигляді. Системне та комплексне дослідження даної проблеми стало можливим лише зі здобуттям Україною державної незалежності. Історіографічні здобутки на цьому шляху протягом останніх десятиріч у значній мірі сприяють поглибленому аналізу політики держав Антанти щодо "українського питання" напередодні Першої світової

війни [3]. Проблема міжнародних відносин європейських держав наприкінці XIX – початку XX ст. знайшли певне відображення у працях сучасних російських вчених: А. Боханова, С. Волкова, С. Кащенко, М. Флорінського, Ш. Мунчаєва, В. Устінова, А. Уткіна та ін. Значний інтерес для осмислення цієї важливої, складної проблеми як у плані залучення нових джерел, так і під кутом визначення подальших дослідницьких перспектив відображено у спеціальних публікаціях з історії міжнародних відносин вітчизняних науковців: В. Ботушанського, В. Головченка, Л. Дещинського, В. Кондратюка, М. Литвина, Я. Малика, В. Матвієнка, М. Несука, А. Панчука, У. Уськи та ін. Але, незважаючи на значну кількість праць з даної тематики, проблема потребує подальшої розробки у напрямку систематизації й поглиблення знань для розкриття змісту і характеру міжнародних відносин напередодні Першої світової війни. Це і визначило мету даного дослідження.

Постановка завдання. Специфіка географічного розташування українських земель у центрі європейського континенту, їх геополітичне й стратегічне становище, великі природні багатства та родючі землі обумовлювали підвищений інтерес наприкінці XIX – початку XX ст. до цього регіону з боку великих держав світу. Польський політик і дослідник української історії Леон Васілевскі (1870-1936 рр.) зауважував із цього приводу: "Уже сам факт, що на українській етнографічній території влада належала двом державам, мав міжнародне значення і породжував можливість, якщо не потребу, використання української справи у цілях закордонної політики" [4, с. 43].

Першим кроком до формування одного з двох потужних військово-політичних блоків великих європейських держав – Антанти, стало зближення демократичної Французької республіки та авторитарної Російської імперії, у результаті чого в серпні 1891 р. між ними було укладено політичну угоду, доповнену через рік – в серпні 1892 р. секретною військовою конвенцією про спільні воєнні дії проти Німеччини, Австро-Угорщини та Італії у разі їх нападу на одну з країн. Франко-російська військова конвенція фактично заклала основу російсько-французького союзу. Але зберігати довго в таємниці важливий міжнародний договір було складно, і вже через два роки Франція та Росія офіційно визнають свої союзницькі зобов'язання. Надалі союз лише зміцнювався, демонструючи непорушність зобов'язань і готовність протистояти будь-яким ворожим акціям з боку інших держав.

Великобританія у цей час дотримувалася політики "блискучої ізоляції", що передбачала повний нейтралітет економічно-могутньої колоніальної імперії щодо різних військово-економічних союзів і блоків. Однак на зламі XIX-XX ст. така політика почала втрачати свою актуальність на фоні загального послаблення англійських стратегічних позицій у світі та й у зв'язку з розгорнутою в Німеччині програмою будівництва великого (океанічного) військово-морського флоту. Британський уряд відчував серйозний політичний дискомфорт, який набував дедалі загрозливішого характеру. Важливим кроком на шляху до виходу з політики "блискучої ізоляції" стало підписання в Лондоні у квітні 1904 р. англо-французької політичної угоди, що у французькій пресі іменувалася "сердечною згодою" (з франц. *entente cordiale*). Сторони продемонстрували прагнення усунути у взаємних стосунках накопичені за попередні роки протиріччя у колоніальних питаннях в Африці, що відкривало шлях до стратегічного партнерства в умовах наростання загрози з боку Німеччини [5, с. 24]. Наступним кроком на шляху до формування Антанти, за сприяння Франції, стало укладання російсько-англійської політичної угоди в серпні 1907 р. Обидві великі колоніальні імперії знімали існуючі між ними протиріччя в Азії, щодо розподілу сфер впливу в Персії, Афганістані й Тибеті [6]. Таким чином був остаточно утворений військово-політичний блок Антанта, учасники якого мали певні плани щодо України – важливого об'єкта в їхніх стратегічних цілях напередодні Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Урядові кола провідних держав Антанти – Великобританії й Франції, на відміну від держав Троїстого союзу, переслідуючи власні колоніальні політичні цілі, тривалий час мало цікавилися "українським питанням" загалом. Але слід зазначити, що вони були обізнані про "українську проблему" з німецьких джерел. Першою проявила активність у цьому напрямку **Велика Британія**. Матеріали британської преси й урядових структур цього періоду засвідчують ґрунтовну поінформованість про суть "українського питання". Зокрема, відомий англійський історик, один із розробників цивілізаційної теорії й дослідник Східної Європи Арнольд Тойнбі (1889-1975 рр.) дізнався про існування українського народу під час Боснійської кризи 1908-1909 рр. від свого колеги по навчанню в Оксфордському університеті, уродженця Тернопільщини – Льюїса Нем'єра (Людвіга Бернштейн-Немировського, 1888-1960 рр.), який виріс в Східній Галичині, навчався у Львівському університеті, в 1906 р. емігрував до Великої Британії. В 1914-1915 рр. служив рядовим солдатом у британських збройних силах, пізніше став відомим англійським істориком [7]. Поглиблений інтерес до української проблематики

А. Тойнбі проявив вже під впливом подій Першої світової війни, під час праці над монументальним 12-томним аналізом становлення та занепаду цивілізацій "Дослідження історії" (1934-1961 pp.) [8]. Ще молодим вченим він наголошував на тому, що "первісним центром розселення слов'ян, вірогідно, був регіон у Центральній Європі, приблизно окреслений Карпатськими горами на заході, трясовинними болотами – на півночі, течією річки Дніпро – на сході й чорноморськими степами – на півдні" [9]. У праці "Нова Європа. Кілька нарисів про відбудову" (1915 р.) А. Тойнбі дає розуміння топоніму "Україна" не як окраїни Росії, а як "широкої території від Карпат до Волги на межі величезних природно-географічних регіонів". Вчений ототожнював давню історію українських земель з відомою від часів Античності "країною чорнозему" [10, с. 77].

На думку відомого українського науковця і політичного діяча періоду Центральної Ради Олександра Шульгина (1889-1960 pp.), до початку Першої світової війни "українське питання просто не існувало для французів і решти союзників. Їм треба було утвердити ідеологію війни як звільнення малих народів від гніту" [11, с. 54]. Лише на завершальному етапі війни, коли Антанта намагалася створити враження звільнення "слабких народів" з-під гніту "сильних", це питання частково розглядалося союзниками. З огляду на те, що царська Росія була провідним учасником Антанти, О. Шульгин робить висновок: "Ні Британії, ні Франції не було діла до нікому невідомого народу українського" [12, с. 22-23].

Британські урядові кола вважали, що для перемоги над державами Троїстого союзу необхідно залучити на свій бік т.зв. "малі народи", тому проголошували прийнятні для них гасла про національне самовизначення. Для цього було створене агентство з публічної підтримки національного самовизначення, де науковці, журналісти, письменники, використовуючи суспільну думку, вміло проводили пропагандистську діяльність [13]. Отже, британський уряд задекларував намагання вирішувати національні проблеми народів, поневолених ворогами Антанти, з метою використати їх як зброю проти держав австро-німецького блоку.

Проблема самовизначення народів Європи напередодні Першої світової війни стала настільки актуальною і гострою, що прем'єр-міністр Великобританії (1908-1916 pp.), лідер ліберальної партії Герберт Асквіт (1852-1928 pp.), визначаючи причину вступу у війну, наголошував: "Ми ніколи не вкладаємо меч у піхви, який ми так нелегко витягнули..., доки права малих націй Європи не будуть поставлені на міцну основу" [14]. Погляди прем'єр-міністра поділяв і перший лорд Адміралтейства (міністр Королівського військово-морського флоту) в 1911-1915 pp., представник консервативної партії Вінстон Черчилль (1874-1965 pp.), який надавав врегулюванню національних суперечностей у Європі важливе значення, наголошуючи: "Якщо внаслідок нашої перемоги Європа буде перелаштована настільки, наскільки це можливо відносно принципу національності, згідно з бажаннями людей, які проживають на спірних територіях, ми можемо сподіватися значної розрядки і полегшення" [15].

Однак реальні інтереси Великобританії полягали насамперед у намаганні зберегти свою морську й колоніальну могутність та усунути Німеччину як конкурента на світовому ринку, поклавши край її зазіханням на перерозподіл колоній. Крім того, Лондон розраховував захопити нафтоносні території Османської імперії. Що стосується "українського питання", то справжні наміри британських політиків розкрив у своїх спогадах англійський державний діяч, вчений-славист Роберт Сетон-Вотсон (1879-1951 pp.). У 1906 р. він відвідав Австро-Угорщину, після чого опублікував серію статей про важке становище національних меншин у монархії, вимагаючи надати їм автономію. Влітку 1914 р. він мав намір відвідати Росію, аби з'ясувати позиції царського уряду щодо майбутнього України. Однак, проаналізувавши російську пресу та провівши ряд зустрічей із відомими слов'янськими діячами різних політико-ідеологічних спрямувань, він відмовився від цієї поїздки, визнаючи її безперспективною: "Єдиний шлях, яким я можу повернути до себе... офіційну й більшість неофіційної Росії, є *Totschweigen* (цілковита мовчанка) щодо українського питання. У цьому я не бажаю брати участі" [16, с. 100].

Французька республіка мала намір повернути анексовані Німечкою імперією, після поразки у франко-пруській війні (1870-1871 pp.), Ельзас і Лотарингію, захопити Саарський вугільний басейн, Рейнську промислову зону і заодно частину німецьких колоній. Військове командування Франції збиралося проводити воєнні дії в залежності від обстановки й характеру дій супротивника. Пасивно-оборонна тактика була основою французького стратегічного плану ведення воєнних дій. Головна надія покладалася на допомогу Росії [17]. Що стосується "українського питання", то офіційна політика Парижа не брала до уваги реальний його стан, оскільки головному союзникові імперії Романових по Антанті найбільше імпонувала ідея "єдиної і неподільної Рассеї", як перманентної військово-політичної протизаги німецькому реваншизму на сході Європи.

Російська імперія планувала реалізувати давню мету – забезпечити вільний вихід до Середземного моря, що передбачало встановлення контролю над протоками Босфор і Дарданелли. Росіяни сподівалися

оволодіти Константинополем та західним узбережжям Мармурового моря. Зокрема, російський філософ, князь Євгеній Трубецькой (1863-1920 рр.) наголошував, що "всіма сторонами нашого життя ми пов'язані з цією метою, це для нас питання про наш хліб насущний, про нашу політичну могутність" [18, с. 3]. Велике стратегічне значення в реалізації воєнних планів царської Росії мав південноукраїнський регіон, адже до протоки Босфору з українського узбережжя Чорного моря була відносно недалеко відстань (від Севастополя – 283 милі, Одеси – 329 миль). В українських портах дислокувався весь склад Чорноморського флоту імперії, завданням якого було утримання переваги на морі, а у перспективі – висадка десанту на Анатолійський півострів. Турецько-німецький військовий флот вважався на той час сильнішим від Чорноморського, тому російські урядові кола планували досягти домінування на Чорному морі [19].

Політика царського уряду щодо України визначалася завданням практично реалізувати давню стратегічну мету – захоплення Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття. Грабіжницький характер своїх намірів російська пропаганда прикривала заявами про прагнення зібрати воедино всі російські землі, до яких вона відносила й українські етнічні території. У маніфесті Верховного головнокомандувача збройних сил Російської імперії (1914-1915 рр.) великого князя Ніколая Ніколаєвича (1856-1929 рр., з династії Романових) наголошувалось: "Та не буде віднині під'яремної Русі! Надбання Володимира Святого, земля Ярослава Осмомисла, князів Данила і Романа, скинувши ярмо, піднесе стяг єдиної, великої, неподільної Росії" [20]. Із захопленням західних українських земель росіяни розраховували також добитися ліквідації "центру мазепинського руху" в Галичині, де наявність політичної свободи й воля до національно-культурного розвитку постійно підживлювали українську національну ідею в Наддніпрянщині. У контексті проблем, що можуть виникнути у зв'язку з подальшим розвитком українського руху в Галичині, висловлювався державний діяч, граф Георгій Бобринський (1863-1928 рр.; у 1914-1915 рр. очолював російське окупаційне Галицько-Буковинське генерал-губернаторство): "Якщо "русській" дух буде цілком зломлено, і Східна Галичина, і Буковина будуть повністю українізовані, то тоді сила ворожого натиску буде спрямована на нашу Малоросію, і українська пропаганда в нас значно посилиться. Тому ясно, що захист "русской" справи на Дністрі і Сяні стане його захистом на Дніпрі і, працюючи в Галичині, ми працюємо для нашої національної самооборони, незалежно від питання державного возз'єднання з нами Червоної Русі" [21, с. 41-42].

Для імперських інтересів Росії Галичина стала вогнищем сепаратизму і, відповідно, перетворювалася на серйозну політичну загрозу. Польський історик Л. Васілевскі відзначає, що "Росія скоро зрозуміла, як добре Галичина не буде влучена в російську державу та як довго не буде піддана одностайному режимові з Наддніпрянською Україною, так довго Росія не позбудеться українського руху в своїх кордонах" [4, с. 98]. У російському суспільстві все більше утверджувалася думка про важливе значення Галичини для імперії, вона попереду ґрунт і закриває тил для виконання великих завдань, сильна опора православ'я" [22, с. 33]. Дух української самостійності викликав шалений опір і лють російських шовіністів – від представників державної влади до звичайних жандармських офіцерів, які напередодні Першої світової війни вбачали сепаратиста в кожному українцеві, що, як згадував український науковець і громадський діяч Олександр Русов (1847-1915 рр.), "хоче відділення України від Російської держави в окрему самостійну державу зі своїм гетьманом, своїми послами і консулами в чужих державах, своєю окремою монетною системою й своїм власним військом" [23, с. 75].

Експансіоністські плани царизму маскувалися пропагандою про визвольну війну й необхідність викоринювати українофільство – зрадників "ісконних руських начал". Зокрема, вчений і громадсько-політичний діяч, представник марксизму Пьотр Струве (1870-1944 рр.) категорично висловлювався про те, що "перш за все Росія повинна возз'єднати і об'єднати з імперією всі частини "русского" народу. Звідси випливає історична неминучість приєднання до імперії "русской" Галичини. Таке приєднання неминуче і для внутрішнього оздоровлення Росії, тому що австрійське буття малоросійського племені породило і живило у нас потворне так зване українське питання" [24, с. 178]. На думку сучасного українського філософа Олега Гриніва, "малоросійський сепаратизм постійно тривожив російських правителів. Аби покінчити з ним, царська Росія посягала на галицькі землі, тому що захопивши Галичину, Москва могла "хірургічним" методом "розв'язати" цю проблему" [25, с. 27].

Напередодні Першої світової війни в російських урядових колах, у парламенті, від російських політиків, в пресі все сильніше почали лунати слова про "українську небезпеку" для Росії з боку Австрії та погрози в сторону останньої за т.зв. допомогу українському рухові. Зокрема, міністр закордонних справ Російської імперії (1910-1916 рр.) Сергей Сазонов (1860-1927 рр.), говорячи про причини війни, однією з головних назвав саме "українську ідею" [26, с. 17]. Російська преса, особливо правого спрямування, почала

голосно волати, що український рух є австрійською й німецькою "інтригою", щоби вирвати українські землі від Росії та ослабити її військову силу. Для побороення українського руху в Галичині напередодні війни царський уряд значно збільшив матеріальну і моральну підтримку москвофілам, в основі якої пропагувалася всеросійська національна ідея. Через москвофільські організації Росія мала можливість проводити не тільки антиукраїнську пропаганду серед галичан, перетягуючи їх на свою сторону, але й антидержавну політику – з метою приєднання до Росії всіх українських етнічних земель, що входили до складу Австро-Угорської монархії. Такими діями російський уряд здійснював ідеологічну експансію в Галичині, що проявлялась у відстоюванні ідеї "єдиного русского народа", міфологізації минулого Русі, а також у потужній фінансовій підтримці галицьким москвофілам. Крім цього, Генеральний штаб збройних сил Російської імперії виявляв особливий інтерес до лемків, тому, що їх місце розселення – схили Бескидів (система гірських хребтів у північній смузі Карпат в межах сучасних територій Польщі, України, Чехії та Словаччини) було наближене до кордонів Австро-Угорщини і розглядалося росіянами як можлива військова база на зовнішньому пасмі Карпат у майбутній війні.

Плацдармом для підтримки російської експансії на західних кордонах вважалася Волинська губернія. Саме там на початку ХХ ст. важливі адміністративні посади займали діячі, які у 1914-1915 рр. очолюють російську військово-окупаційну адміністрацію в Галичині. З Волині надходила підтримка і спрямовувалася діяльність галицьких москвофілів, активно діяли такі центри русофільської пропаганди, як Почаївська православна лавра (чоловічий монастир, що став оплотом русифікації, осередком діяльності чорносотенних організацій), інтернат у Житомирі, філіал російсько-галицького благочинного союзу та ін. Діяльність цих організацій велась під виглядом захисту православ'я в Галичині. Хоча згідно з офіційною статистикою у 1910 р. в Галичині нараховувалося майже 3,4 млн греко-католиків і лише близько 2,8 тис. православних [27].

Відомий шведський вчений-державознавець і політик, фундатор поняття "геополітика" Рудольф Челлен (1864-1922 рр.), аналізуючи у праці "Політичні проблеми Світової війни" (1916 р.) причини, які призвели до світового військового зіткнення і його можливих наслідків, відзначав, що "одним із першочергових завдань війни мало стати вирішення проблем Східної Європи, і від того, який баланс сил і конфігурацію кордонів залишить після себе війна, буде залежати досить тривалий час доля всього континенту" [28, с. 90]. Далі він наголошував, що слов'яни на власному досвіді вже збагнули справжню сутність "слов'янської політики" Росії і "не зможуть залишатися сліпими щодо кричущої суперечності між вустами Росії, що співають пісень про свободу усіх слов'ян, та її рукою, що вимахує батогами" [28, с. 94]. Учений переконував, що "українське питання" було одним із важливих протиріччя у міжнародних відносинах наприкінці ХІХ ст. і тому є всі підстави "зараховувати українське питання до одного з головних мотивів світової війни" [29, с. 89]. Однак слід зазначити, що хід воєнних дій під час війни розвивався так, що всі плани ворогуючих сторін щодо реалізації "українського питання" у своїх геополітичних розрахунках зазнали серйозного коригування.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Перспективним напрямом дослідження даної проблеми можна вважати аналіз дипломатичних переговорів між державами Антанти з питань координації своїх планів стосовно долі українських земель напередодні Першої світової війни. Важливим вбачається також дослідження тактики й стратегії ведення міжнародних переговорних процесів щодо використання "українського питання" з метою реалізації військових геополітичних планів Великобританії, Французької республіки і Російської імперії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Funke M. Auslieferung der Staatvernunft an die Dämonie der Macht / M. Funke // Politische Meinung (Bonn). – 2004. – Jg. 49. – № 417. – S. 83-86.
2. Чернега П. М. До причин розв'язання Першої світової війни / П. М. Чернега, В. І. Кучер, А. І. Байраківський // Перша світова війна і слов'янські народи : матеріали міжнар. наук. конф., 14-15 травня 1998 р. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 1998. – С. 4-7.
3. Реєнт О. П. Велика війна 1914-1918 рр. у сучасній українській історіографії / О. П. Реєнт, Б. М. Янишин // Український історичний журнал. – 2014. – № 3. – С. 4-21.
4. Wasilewski L. Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe / Wasilewski L. – Warszawa : [s. n.], 1934. – 146 s.
5. Український дипломатичний словник / [Л. І. Абдо-Ясінська та ін. ; за ред. М. З. Мальського, Ю. М. Мороза]. – К. : Знання, 2011. – 495 с.
6. Мировые войны XX века : в 4 кн. / [рук. проекта О. А. Ржешевский; ред. кол. В. А. Золотарев и др.]; Институт всеобщей истории РАН, Ассоциация историков первой мировой войны, Ассоциация историков второй мировой войны. Кн. 2: Первая

- мировая война: док. и материалы / [сост. А. П. Жилин; отв. ред. В. К. Шаццлло; науч. рук. Б. М. Туполев]. – [2-е изд.]. – М. : Наука, 2005. – 581 с.
7. Льюїс Нем'єр // Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Льюїс_Нем%27єр
  8. Прицак О. Арнольд Джозеф Тойнбі та його твір Т. 2 / О. Прицак // Тойнбі Арнольд Дж. Дослідження історії; [пер. з англ. В. Митрофанова, П. Тарашука]. – К. : Основи, 1995. – С. 363-373.
  9. Toynbee A. J. The Slav Peoples // The Political Quarterly / Toynbee A. J. – 1914. – № 4. – Р. 33-68.
  10. Toynbee A. J. The New Europe. Some Essays in Reconstruction / Toynbee A. J. – London; Toronto : J. M. Dent and sons ltd., 1915. – 87 p.
  11. Шульгін О. Політика (державне будівництво України і міжнародні справи): статті, документи, промови / О. Шульгін. – К. : Друкар, 1918. – 106 с.
  12. Шульгін О. Без території: ідеологія та чин Уряду УНР на чужині / О. Шульгін ; [відп. ред. Г. Й. Удовенко ; упоряд. Г. В. Стрельський, І. Д. Шевченко]. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 352 с.
  13. Довган Ю. Політика Великобританії в загальноукраїнському і галицькому питаннях напередодні і під час Першої світової війни / Ю. Довган // Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис "Галичина" (Івано-Франківськ). – 2002. – № 8. – С. 187-196.
  14. Мурзина Е. Герберт Генри Асквіт. Самый недооцененный премьер Великобритании / Е. Мурзина // Знаменитости – биографии, интервью, истории [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.peoples.ru/state/statesmen/herbert_henry_asquith/
  15. Медведев Д. Л. Черчилль 1911-1914. Власть. Действие. Организация. Незабываемые дни / Д. Л. Медведев. – М. : РИПОЛ классик, 2014. – 672 с.
  16. Seton-Watson H. The Making of a New Europe: R.W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary / by Hugh Seton-Watson, Christopher Seton-Watson. – London : Methuen, 1981. – 458 p.
  17. Баран І. Українські землі в контексті міжнародної геополітики напередодні Першої світової війни / І. Баран // Форум молодих науковців Львівщини: у 3 ч.: зб. тез конф., 22 травня 2011 р. / [за заг. ред. О. М. Лозинського, І. В. Карівця, І. М. Назаркевича]. – Ч. 1. – Львів : Тріада Плюс, 2011. – С. 11-15.
  18. Трубецкой Е. Н. Национальный вопрос, Константинополь и Святая София / Е. Н. Трубецкой. – [2-е изд.]. – М. : Тип. т-ва И.Д. Сытина, 1915. – 32 с.
  19. Prokš P. Valecne cile carskeho a revolucniho Ruska za Velke valky (1914-1916/1917) / Prokš P. – Praha : Slovan Přehled, 2011. – S. 17-48.
  20. Українська політика самодержавства у Першій світовій війні // Osvita.ua. Вища освіта. Реферати. Політологія. 23.02.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reports/politolog/16073/>
  21. Бахтуріна А. Ю. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны / А. Ю. Бахтуріна ; [под ред. Г. А. Бордюгова]. – М. : "АЙРО-XX", 2000. – 264 с. – (Серия "Первая монография")
  22. Гумецкий И. И. Значение Прикарпатья для России: Прикарпатье, будущее – второе Приамурье для России, в предстоящей ей борьбе с вероломною Западною Европою. / И. И. Гумецкий. – СПб. : Тип. В. Комарова, 1904. – 112 с.
  23. Малик Я. Історія української державності / Я. Малик, Б. Вол, В. Чуприна ; [ред. Г. Я. Луцак]. – Львів : Світ, 1995. – 248 с.
  24. Струве П. Б. Великая Россия и Святая Русь. Посвящается памяти / А. М. Рыкачева, П. Б. Струве // Русская мысль (Петербург). – 1914. – Кн. XII. – С. 176-180.
  25. Гринів О. Україна і Росія: партнерство чи протистояння? (Етнополітичний аналіз) / О. Гринів – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1996. – 384 с.
  26. Томашівський С. Галичина: політико-історичний нарис з приводу Світової війни / С. Томашівський. – Львів : [накл. в-ва.], 1915. – 32 с.
  27. Шологон Л. Національно-культурний рух українців Галичини (1848-1914 рр.): спогади очевидців та учасників подій / Л. Шологон // Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис "Галичина" (Івано-Франківськ). – 2010. – Ч. 17. – С. 123-131.
  28. Tschjellen R. Die politische Probleme des Weltkrieges. 8. Auflage. – Leipzig; Berlin, 1918. – 142 s.
  29. Головченко В. І. Українське питання в роки Першої світової війни : монографія / В. І. Головченко, В. Ф. Солдатенко. – К. : Парламентське вид-во, 2009. – 448 с.

REFERENCES

1. Funke, M. (2004), "Auslieferung der Staatvernunft an die Dämonie der Macht", *Politische Meinung (Bonn)*, Jg. 49, vol. 417, ss. 83-86.
2. Cherneha, P. M. Kucher, V. I. and Bajrakiv's'kyj, A. I. (1998), "The causes of solution of The First World War", *Materialy Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii*, [Proceedings of the International Scientific Conference], Persha svitova vijna i slov'ians'ki narody, [The First World War and the Slavic peoples], National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov, Kyiv, Ukraine, 14-15.05.1998, pp. 4-7.
3. Reient, O. P. and Yanyshyn, B. M. (2014), "The Great War of 1914-1918. in modern Ukrainian historiography", *Ukrains'kyj istorychnyj zhurnal*, vol. 3, pp. 4-21.
4. Wasilewski, L. (1934), *Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe*, Warszawa, Poland.
5. Mal's'kyj, M. Z. and Moroz, Yu.M. (2011), *Ukrains'kyj dyplomatychnyj slovnyk*, [Ukrainian diplomatic dictionary], Znannia, Kyiv, Ukraine.
6. Zhilin, A. P. Shacillo, V. K. and Tupolev, B. M. (2005), *Mirovye vojny XX veka: v 4 kn. Kn. 2: Pervaja mirovaja vojna: dokumenty i materialy*, [World Wars of the XXth century: in 4 Vol. Bk. 2: The First World War: Documents and Materials], 2-nd ed, Nauka, Moscow, Russia.
7. Wikipedia, The free encyclopedia (2016), "Lewis Bernstein Namier", available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Льюїс_Нем%27єр, (Accessed 4 June 2016).
8. Pritsak, O. (1995), *Arnol'd Dzhozef Tojnbi ta joho tvir. Tojnbi Arnol'd Dzh. Doslidzhennia istorii*, [Arnold J. Toynbee and his work. Arnold J. Toynbee, History Research], T. 2, Osnovy, Kyiv, Ukraine.

9. Toynbee, A. J. (1914), "The Slav Peoples", *The Political Quarterly*, vol. 4, pp. 33-68.
10. Toynbee, A. J. (1915), *The New Europe. Some Essays in Reconstruction*, J. M. Dent and sons ltd., London, UK, Toronto, Canada.
11. Shul'hin, O. (1918), *Polityka (derzhavne budivnytstvo Ukrainy i mizhnarodni spravy): statii, dokumenty, promovy*, [Politics (Ukraine state building and international affairs): articles, documents, speeches], Drukar', Kyiv, Ukraine.
12. Shul'hin, O. (1998), *Bez terytorii: ideolohiia ta chyn Uriadu UNR na chuzhyni*, [Without territory, ideology and work of the UNR Government the in foreign country], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
13. Dovhan, Yu. (2002), "British policy in the all Ukrainian and Galician issues before and during The First World War", *Naukovyj i kul'turno-prosvitnij kraieznavchij chasopys "Halychyna" (Ivano-Frankivs'k)*, vol. 8, pp. 187-196.
14. Murzina, E. (2002), *Gerbert Genri Askvit. Samyj nedoocenennyj prem'er Velikobritanii*, [Henry Herbert Asquith. The most underestimated British Prime Minister], *Ljudi. Znamenitosti*, [Online], available at: http://www.peoples.ru/state/statesmen/herbert_henry_asquith/, (Accessed 2 February 2002).
15. Medvedev, D. L. (2014), *Cherchill' 1911-1914. Vlast'. Dejstvie. Organizacija. Nezabyvaemye dni*, [Churchill 1911-1914. Power. Act. Organization. Unforgettable days], RIPOL klassik, Moscow, Russia.
16. Seton-Watson, H. and Seton-Watson C. (1981), *The Making of a New Europe: R.W. Seton-Watson and the Last Years of Austria-Hungary*, Methuen, London, UK.
17. Baran, I. (2011), "Ukrainian lands in the context of international geopolitics on the eve of First World War", *Zbirnyk tez konferentsii u 3-kh chastynakh, ch. 1*, [Abstracts of the conference in 3 parts, p. 1], Forum molodykh naukovtsiv L'vivschyny, [Forum of Young Scientists of Lviv region], Triada Plius, Lviv, Ukraine, 22.05.2011, pp. 11-15.
18. Trubeckoj, E. N. (1915), *Nacional'nyj vopros, Konstantinopol' i Svjataja Sofija*, [The National Question, Constantinople and Hagia Sophia], Moscow, Russia.
19. Prokš, P. (2011), *Valecne cile carskeho a revolucniho Ruska za Velke valky (1914-1916/1917)*, Slovan Přehled, Praha, Česká republika.
20. Education in Ukraine and abroad – Osvita.UA (2011), "Ukrainian autocracy politics in First World War", available at: <http://osvita.ua/vnz/reports/politolog/16073/>, (Accessed 23 February 2011).
21. Bahturina, A.Ju. (2000), *Politika Rossijskoj Imperii v Vostochnoj Galicii v gody Pervoj mirovoj vojny*, [Policy of the Russian Empire in Eastern Galicia during the First World War], AJRO-XX, Moscow, Russia.
22. Gumeckij, I. I. (1904), *Znachenie Prykarpat'ja dlja Rossii: Prykarpat'e, budushhee – vtoroe Priamur'e dlja Rossii, v predstojashhej ej bor'be s verolomnoju Zapadnoju Evropoju*, [Meaning of Prykarpattya for Russia: the Prykarpattya region, in the future – the second Amur region for Russia, in the upcoming fight against the treacherous Western Europe], Printing House V. Komarova, St. Petersburg, Russia.
23. Malyk, Ya. Vol, B. and Chupryna, V. (1995), *Istoriia ukrains'koi derzhavnosti*, [History of Ukrainian sovereignty], Svit, Lviv, Ukraine.
24. Struve, P. B. (1914), "Great Russia and the Holy Russia. Dedicated to the memory A. M. Rykachev", *Russkaja mysl' (Peterburg)*, vol. XII, pp. 176-180.
25. Hryniv, O. (1996), *Ukraina i Rosiia: partnerstvo chy protystoiannia? (Etnopolitychnyj analiz)*, [Ukraine and Russia: partnership or confrontation? (Ethnic and political analysis)], Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy, Lviv, Ukraine.
26. Tomashivs'kyj, S. (1915), *Halychyna: polityko-istorychnyj narys z pryvodu Svitovoi vijny*, [Galicia: political and historical essay on World War], Lviv, Ukraine.
27. Sholohon, L. (2010), "The national and cultural movement of Ukrainians in Galicia (1848-1914): Memories of eyewitnesses and participants of events", *Naukovyj i kul'turno-prosvitnij kraieznavchij chasopys "Halychyna" (Ivano-Frankivs'k)*, vol. 17, pp. 123-131.
28. Tschjellen, R. (1918), *Die politische Probleme des Weltkrieges*, 8. Auflage, Leipzig, Berlin, Deutschland.
29. Holovchenko, V. I. and Soldatenko, V. F. (2009), *Ukrains'ke pytannia v roky Pershoi svitovoi vijny*, [Ukrainian issue during The First World War], Parlaments'ke vyd-vo, Kyiv, Ukraine.